

příčemž se občasně snaží navrhovat i praktická řešení pro praxi. Různorodý soubor kapitol tak může být inspirací pro nejednoho badatele, sociálního pracovníka či státního úředníka z různých sociálních polí a oborů. Je však nutné podotknout, že jistá roztržitost projednávaných témat je i částečnou překážkou v hlubším a komplexnějším proniknutí do studované problematiky. Texty spolu bohužel nijak nekomunikují a nejsou vzájemně příliš semknuty, neboť v knize zcela absentuje závěrečná diskuse probíraných témat, která by lépe provázala jednotlivé kapitoly a prohloubila jejich poznání. Editorky svoji antologii pouze krátce uvozují na prostoru osmi stran, pročež kniha částečně působí spíše jako speciální číslo vědeckého časopisu než jako ucelená publikace. Obsáhlejší kritická diskuse je tak ponechána zcela na imaginaci znalejšího čtenáře. Ten by měl tudíž přistupovat ke knize spíše jako k odrazovému můstku vedoucím k dalšímu samostudiu. Bonusem pro něj mohou být bohaté seznamy referencí a citačních odkazů uváděné na konci každé z kapitol, pomocí nichž lze dohledat řadu podnětných zdrojů a rozšiřujících studií věnovaných tématu sexualit(y) ve stáří.

Andrea Bělehradová

Catharina Nord, Ebba Högstöm
(ed.): *Caring Architecture: Institutions and Relational Practices*

Cambridge Scholars Publishing 2017,
220 s.

Uspořádávání prostoru institucí zaměřených na poskytování péče a praxe pečování, která je v těchto institucích a skrze ně realizována, nejsou dva oddělené problémy. Kniha editorek Cathariny Nord a Ebby Högstöm *Caring Architecture: Institutions and Relational Practices* ukazuje, že péče vždy probíhá v konkrétních prostorových souvislostech, které významným způsobem určují, co je možné a co nikoliv.

Kniha sestává ze sedmi empirických studií a čtyř teoretických komentářů od autorek a autorů s rozdílnou oborovou příslušností. Jsou mezi nimi především geografové a odborníci na architekturu a design, ale také socioložka či teoretička vzdělávání. S ohledem na rozdílnost jejich přístupů a zájmů před námi vystupuje vztah architektury a péče jako mnohvrstevnatý problém, který každá z kapitol formuluje a řeší po svém. Nejde ale o kompilaci nesusrodatelných a mimoběžných příspěvků. Jednotlivé části spolu komunikují, jsou propojeny dílčími souvislostmi a dohromady tvoří sice heterogenní, ale soudržný celek.

Důležitým spojujícím prvkem jsou použité teoretické východiska, skrze něž je institucionální architektonický prostor prozkoumáván. Autorky a autoři vychází především z poststrukturalismu a přístupů rozvinutých v rámci studií vědy a technologií (STS). Inspirováni pracemi G. Deleuze a F. Guattariho, B. Latoura, M. Callona, J. Lawa či H. Lefébvra nesledují instituce jako reprezentace, ale jako performace. Nehledají odpověď na otázku, čím institucionální architektura je, ale řeší, čím se architektura v procesu péče stává, co a jak spolu s dalšími aktéry dělá. Pozornost zaměřují na vztahy a aktérství. Jednat a působit mohou lidské subjekty, stejně jako různé objekty a materiály, a chtělo by se říci, i architektonický prostor sám. Jak se však z knihy dovídáme, architektonický prostor tak úplně sám není a nikdy ani nebyl.

Zájem o prostor jako událost se ve většině studií prolíná s konceptualizací péče, která se formovala v rámci vědních studií. Ingunn Moser ve svém komentáři mluví o péči jako o vtělené vztahové praxi, jež se uspořádává a tvaruje v materiálně heterogenních sítích. Z pohledu STS péče pracuje s nejrůznějšími prvky, materiály a vztahy, které mobilizuje a zkouší, způsobem, jenž Moser nazývá kutněním (*tinkering*). Nesleduje předem jasně daný plán, ale hledá vhodný přístup, který v daných souvislostech může vést ke zlepšení. Je poněkud

překvapivé, že ve svém zájmu o materialitu péče badatelé STS doposud, až na několik výjimek, aktérství architektury opomíjeli a architektonický prostor chápali jako arénu, v níž se jedná. Moser proto vidí setkání konceptualizace péče rozvinuté v rámci vědních studií se zájmem o pečující architekturu, ke kterému v antologii dochází, jako oboustranně inspirující.

V komentáři Albeny Yanevy, další významné badatelky v oblasti STS, se konstatuje, že výzkumy vycházející z teorie aktérů-sítí se sice zaměřovaly na řadu architektonických objektů a praxí, ale problematiku pečující architektury opomíjely. Yaneva oceňuje důraz na praxi obývání prostoru. Nabádá ke starostlivosti o architekturu, jež umožní, aby se stala pečující, a vyslovuje se za posun od pečující architektury k péči o architekturu.

Od prvních stránek knihy je zřejmé, že pokud se zabýváme vztahem mezi architekturou a péčí, nutně se při analýze provázaných procesů uspořádávání prostorů a formování subjektů potýkáme s problematikou mocenských asymetrií. Knihu otevírá komentář ve formě rozhovoru s Gunnarem Olssonem. Na otázku, co je první věcí, která vás napadne, když slyšíte výraz „pečující architektura“, Olsson odpovídá: „Že je falešný. Jakákoliv architektura ... je způsobem formování jiných lidí, takže ihned pocítuji nevyhnutelnou blízkost mezi pečující (*caring*) architekturou a uvězňující (*imprisoning*) architekturou.“ (s. 1)

Problematika moci je výrazným leitmotivem, který v rozdílných podobách prostupuje všemi texty antologie. „Historický geograf šílenství a jeho léčby“ Chris Philo se v komentáři k dualitě vymezené Olssonem vrací. Odkazuje na zásadní díla Michela Foucaulta věnovaná psychiatrické moci a mluví o fúzi kontroly a péče v moderních institucích. Na příkladu ústavu York Retreat (vedeného zakladatelem „morální léčby“ Wiliamem Tukem), který na konci 18. století představoval naplnění dobových představ o instituci poskytující

dobrou péči, poukazuje na možná nebezpečí spojená s reformami a zlepšováním podmínek v psychiatrických ústavech. York Retreat byl situován v atraktivní krajině a Tuke v zařízení usiloval o vytváření domácí atmosféry. Přesto záměrné manipulace s prostorem nesměřovaly k osvobození pacientů, kteří zde žili ve strachu a úzkosti ze zákona a jeho přestoupení.

Philo odmítá – jako zjednodušující – pohled na institucionální změny v perspektivě jasné vymezené duality. V ní jsou takové změny nahlíženy buď jako důkaz nezadržitelného pokroku, jenž směřuje k poskytování stále humánnější péče, nebo negativně jako projev neustále se prohlubujícího a zesilujícího útlaču a ovládání. V praxi jsou ale racionality péče a ovládání provázány a sloučeny do té míry, že je problémem rozeznat, kde končí jedna a začíná druhá. Proto každý výzkum *pečující architektury* by měl být podle Phila také výzkumem *ovládající architektury*. A sledovat bychom měli právě tuto provázanost, tedy to, jak péče prochází skrze ovládání, zatímco ovládání je úspěšné skrze nabídku péče – a samozřejmě také na to, jak je tato hybridní směs propletena s prostorem (s. 28–29).

Tři z kapitol se zaměřují na problematiku provádění prostorových změn v instituci psychiatrického ústavu. Kim Ross prozkoumává formování prostoru v psychiatrických ústavech v 19. století ve Skotsku jakož i teoretické nástroje použitelné k zachycení afektivního působení. Při úpravách ústavů se postupovalo cíleně s přesvědčením o afektivní působnosti určitých prostorových uspořádání a jejich významu v procesu léčby. Ross analyzuje především dobové výroční zprávy komisí dohlížejících na chod ústavů a skrze ně poukazuje na možnost autorit (politiků, komisí, architektů) záměrně vytvářet atmosféru, vyvolávat určité emotivní reakce a působit na pacienty. Dokumenty použité pro analýzu neříkají téměř nic o tom, jak tyto změny vnímali pacienti ústavů, jejich hlas neslyšíme. V „inženýrském“ přístupu ke změnám

vystupují pacienti jen jako pasivní příjemci péče. O tom, co je pro ně dobré, vědí experti.

Právě o přiblížení se perspektivě příjemců péče, stejně jako o experimentování s prostorem ústavu je kapitola od Cheryl McGeachan. Autorka vychází z knih Ronaldida Davida Lainga, dnes proslulého psychiatra a psychoterapeuta, který popisuje své zkušenosti z ženského oddělení psychiatrického ústavu v Glasgow z počátku padesátých let 20. století. Laing ve snaze porozumět pacientkám a jejich způsobům pobývání v zařízení prováděl v jistém slova smyslu zúčastněné pozorování – pravidelně, dvě hodiny denně, seděl v křesle mezi pacientkami na oddělení, pozoroval a zaznamenával si své zkušenosti. Tímto způsobem získal vhled, který využil při experimentu s tzv. „rumpus room“. Jeho výsledky ukazují, jak lze vytvořením specificky uspořádaného prostoru proměňovat uspořádání vztahů v procesu péče. V daném případě šlo zvláště o vztahy mezi sestrami a pacientkami, změnil se však i vztah mezi pacientkami a prostorem. McGeachan mluví o proměně mikrogeografie jejich pobývání v ústavu a o vytváření nové, obohacené „existenciální geografie“. Vyzdvihuje význam přikládání Laingem vztahu mezi materiálním uspořádáním prostoru a utvářením subjektivity a oceňuje jeho zájem o porozumění zkušenostem pacientů skrze jejich „vlastní světy a sítě“. Působnost pacientek nebyla přehlížena, prováděné změny ji měly za důležité východisko a byly jí usměrňovány. Je ale vůbec možné specifické prostorové zkušenosti, jako například ty ze zmiňovaného experimentu, převádět na obecná doporučení k provádění změn a vyhnoutse přitom úskalím „inženýrského“ přístupu?

Tento problém řeší studie Ebby Högstrom, přibližující zkušenosti s provozem psychiatrické kliniky, otevřené v polovině sedmdesátých let 20. století ve Stockholmu. Měla být vzorovou klinikou, jež byla navržena společně architektky a psychiatry.

Architektonické uspořádání prostoru reagovalo na požadavky otevřenosti, dostupnosti a rovnosti. Högstrom zjišťuje, že původní architektonické záměry po tom, co se budova začala používat, nebyly v mnoha ohledech vůbec naplněny. Přístup k prostoru jako „události“ sice umožňuje porozumět vztahům a distribuci aktérství v procesu péče, problematizuje však některá základní východiska architektonické praxe, jako je vytváření designu skrze plány či modely. Doporučení změn by proto měla být formulovaná jako „taktické návrhy“, jež budou nabízet místo „řešení“ spíše provizorní principy a v nichž bude zaznívat i jiný než institucionální hlas.

Jak ukazují Erling Bjorgvinsson a Gunnar Sandin ve své detailní etnografii, ambivalence a vágnost, jakož i nejednoznačné určení nejsou v případě pečující architektury problémem, ale spíše příležitostí. V nemocnici, kde se v každodenním provozu pacienti podílí na zjednávání hranice soukromého a veřejného prostoru, umožňuje vágní struktura prostoru jeho kreativní využívání. Problém ambivalence a nejednoznačnosti, tentokrát v prostoru pobytového zařízení pro mladistvé s problémy, prozkoumává také Susanne Severinsson. S využitím Callonova konceptu překladu se zajímá o jednu z místností v zařízení, konkrétně o prostor „uměleckého ateliéru“. Jeho nejednoznačné určení ve vztahu k cílům instituce otevírá prostor pro experimentování s mnohočetností uspořádávajících strategií. Umožňuje posuny mezi různými překlady zde probíhajících aktivit, což má dopady na utváření subjektivity všech zainteresovaných a umožňuje překonání redukce vztahu subjektu k instituci na přízpisobení nebo rezistenci. Severinsson ale také poukazuje na běžnou praxi v současném Švédsku, v rámci které se pro tuto instituci využívají budovy bývalých psychiatrických ústavů, sanatorií či nemocnic. Všimá si, že do procesu péče tak vstupují strategie a racionality související s původním využitím budov.

Catharina Nord ve své studii ukazuje, že architektonické uspořádání prostoru může být problémem, i když se staví budova specificky pro konkrétní instituci – v tomto případě pro asistované bydlení pro seniory. Uspořádání prostoru zde vychází z modelu, jenž se ustavil v 15. století v Británii a od té doby byl po staletí používán, především v chudobincích. Nord využívá analytické nástroje odvozené z konceptů Deleuze a Guattariho a tento architektonický model chápe jako stratum, jako stabilizovanou asambláž, která se v čase opakovaně teritorializuje. Dané uspořádání prostoru je spojeno se strategiemi kolektivní péče. Pro poskytování v současnosti prosazované individualizované péče se stává překážkou. Nord skrze etnografická pozorování popisuje praxi pečování, v níž je zjednáváno soukromí, autonomie a důstojnost klientů zařízení jako procesy destabilizující stratum. Instituci asistovaného bydlení pro seniory v dnešním Švédsku prozkoumává také Morgan Andersson. Vycházejíc z Lefébvrovy konceptualizace sleduje procesy utváření soukromého a veřejného prostoru (nejen) ve vztahu k právním normám. Zaměřuje se na již dříve zmíněné napětí mezi plánovaným a žitým prostorem a mezi normativním a vztahovým pojetím prostoru. Zajímá ji „uživatelnost“ zařízení, jež se utváří v procesu *kontinuálního* zjednávání prostoru.

V situaci, kdy se v České republice řeší budoucnost institucí poskytujících péči – s ohledem na transformaci sociálních služeb, reformu psychiatrické péče, předpokládané stárnutí populace a podobně –, stává se otázka podoby a realizace změn zásadním problémem. Představená antologie nepřináší jednoduché návody k jeho řešení, nabízí však důležité inspirace pro jeho teoretické uchopení. Interdisciplinární přístup umožňující geografům, architektům a sociologům, aby si vzájemně půjčovali – a společně sdíleli – své teoretické a metodologické nástroje, vysvobozuje problematiku péče, architektury i institucionálních změn z jejich redukcionistických konceptualizací. Problém pečující architektury se před čtenářem otevírá ve své komplexitě. Pro její uchopení je zásadní zaměření na praxi zjednávání prostorů i subjektů v sítích vztahů. Kniha vytyčuje směr bádání, jenž by mohl přispívat k eliminaci mocenských excesů ve stávajících institucích poskytujících péči a vést k jejich zásadnější proměně. Tedy k takové proměně, díky níž institucionální péče přestane být synonymem pro vyloučení, izolaci a ztrátu respektu k jejím příjemcům.

Radek Carboch

Recenze byla napsána v rámci výzkumného projektu „Zranitelní obyvatelé v křehkých obydlich: Dvojí starost pobytových služeb“, podpořeného GA ČR [19-07724S].